

Tomasz Pudłocki

Wincenty Lutosławski i jego zainteresowanie Stanami Zjednoczonymi Ameryki w świetle korespondencji z Fundacją Kościuszkowską

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 8, 81-97

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

– inwentarz 6: „Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC Kom[unistycznej] Partii Ukrainy i materiały do nich za lata 1919–1967” (Szczerbyćkyj został członkiem wyższego kierownictwa Komunistycznej Partii Ukrainy w 1957 r., kiedy początkowo mianowano go członkiem Prezydium KC KPU, przekształconego w 1966 r. w Politbiuro [Biuro Polityczne]);

– inwentarz 8: „Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC KPU i materiały do nich za lata 1938–1967” (Szczerbyćkyj wchodził w skład Sekretariatu KC KPU w latach 1957–1961 i 1972–1989 zarówno jako sekretarz, jak i pierwszy sekretarz);

– inwentarz 10: „Protokoły posiedzeń Biura Politycznego i Sekretariatu KC Kom[unistycznej] Partii Ukrainy i materiały do nich za lata 1968–1980”;

– inwentarz 11: „Protokoły posiedzeń Biura Politycznego i Sekretariatu KC Kom[unistycznej] Partii Ukrainy i materiały do nich za lata 1981–1991”;

– inwentarz 16: „Protokoły posiedzeń Politbiura, Orgbiura [Biura Organizacyjnego] i Sekretariatu KC Kom[unistycznej] Partii Ukrainy i materiały do nich. Oddzielnateczka za lata 1923–1990” (pod osobną teczką rozumie się decyzje, które miały charakter podwyższonej tajności);

– inwentarz 17: „Protokoły posiedzeń Politbiura, Orgbiura i Sekretariatu KC Kom[unistycznej] Partii Ukrainy i materiały do nich. Osobna teczka za lata 1944–1991” (materiały, które wchodzi do tego inwentarza, przechowywane są jako tajne, zgodnie z bieżącym prawodawstwem Ukrainy);

– inwentarz 52: „Dokumenty konferencji, plenum i biur *obkomów* nadesłanych do KC Kom[unistycznej] Partii Ukrainy za lata 1949–1955” (tutaj istotne są dokumenty za lata 1954–1955, które dotyczą działalności Dniepropietrowskiego Komitetu Obwodowego KPU z okresu zajmowania przez Szczerbyćkyiego stanowisk drugiego oraz pierwszego sekretarza komitetu obwodowego);

– inwentarz 53: „Dokumenty konferencji, plenum i biur *obkomów* nadesłanych do KC Kom[unistycznej] Partii Ukrainy za lata 1956–1967” (do badań przydatne są dokumenty Dniepropietrowskiego Komitetu Obwodowego KPU za lata 1956–1957 i 1963–1965, kiedy Szczerbyćkyj był pierwszym sekretarzem komitetu obwodowego).

Drugi ogromny zbiór dokumentów dotyczących funkcjonowania systemu władzy Ukrainy z okresu sowieckiego znajduje się w Centralnym Archiwum Państwowym Wyższych Organów Władzy i Zarządu Ukrainy (CDAWOU; do 1992 r. – Centralne Archiwum Państwowe Rewolucji Październikowej, Wyższych Organów Władzy Państwowej

**Wolodymyr Szczerbyćkyj,
(lata osiemdziesiąte XX w.)**

Od lewej: P. Szelest, L. Breżniew i W. Szczerbyćkyj (lata sześćdziesiąte XX w.)

W. Szczerbyćkyj (drugi z lewej) podczas akcji żniwnej w rejonie Połtawy (sierpień 1973 r.)

L. Breżniew i W. Szcerbyčkyj podczas polowania pod Kijowem (1976 r.)

Spotkanie R. Reagana i W. Szcerbyčkiego (Waszyngton, 1985 r.)

i Organów Zarządu Państwowego Ukrainiejskiej SRS)⁵. Tutaj istotne są materiały odnoszące się przede wszystkim do organów władzy wykonawczej. Działalność Wołodymyra Szczerbyckiego jako przewodniczącego Rady Ministrów USRS można prześledzić na podstawie zespołu 2: „Gabinet Ministrów Ukrainy w latach 1918–1995”.

Baza archiwalno-źródłowa do podjęcia badań nad podanym wyżej problemem jest bardzo duża. Tak liczna dokumentacja sprawia również pewne kłopoty. Na przykład nie wszystkie dokumenty, które wydawałoby się, że są obecnie jawne, znajdują się w odpowiednich sprawach. Z problemem tym można zetknąć się chociażby podczas poszukiwania pisma Wołodymyra Szczerbyckiego do KC KPZS z 25 czerwca 1972 r., które faktycznie było donosem politycznym na jego poprzednika na stanowisku pierwszego sekretarza KC KPU – Petra Szelesta. Dokument ten w całości znajduje się we wspomnieniach ówczesnego kierownika oddziału pracy organizacyjno-partyjnej KC KPU (1972–1985) Giorgija Kriuczkowa⁶. Brak natomiast jego uwierzytelnionej kopii w miejscu, w którym powinna się ona znajdować, czyli w CDAHOU (zespół 1, inwentarz 25, sprawa 642 – „Kopie pism oraz informacji do KC KPZS podpisanych przez pierwszego sekretarza KC Komunistycznej Partii Ukrainy, 7 czerwca 1972 – 25 grudnia 1972”)⁷. Oryginał oczywiście znajdował się tam, gdzie został przesłany, czyli w Moskwie.

Należy zaznaczyć, że część zespołu 1 CDAHOU zawiera niejawną dokumentację jednostki Oddziału Generalnego KC KPU za lata 1968–1988⁸. Niewykluczone, że niektóre z tych archiwaliów nadal będą pozostawać niedostępne dla badaczy, mimo iż przeczy to publicznym deklaracjom, że „obecnie dostęp ograniczono tylko do niektórych materiałów zawierających tajemnicę państwową, a także do tych dotyczących osobistych interesów obywateli, które są chronione prawem”⁹. Na przykład do grupy dokumentów, które „dotyczą osobistych interesów obywateli”, zaliczana jest w dalszym ciągu „sprawa osobowa” Wołodymyra Szczerbyckiego. W tym przypadku administracja CDAHOU bez żadnego uzasadnienia konsekwentnie odmawia jej udostępnienia.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku znaczna część dokumentów archiwalnych dotyczących historii politycznej Ukrainy z okresu sowieckiego została opublikowana w licznych wydawnictwach, które publikowano zarówno na Ukrainie, jak i w Rosji. Szczególną uwagę zwracają te, które dotyczą lat 1950–1960. Wtedy Wołodymyr Szczerbyckij (początkowo jako członek Centralnej Komisji Rewizyjnej KC KPZS – od 1956 r., a następnie jako członek KC KPZS i Prezydium KC KPZS – od 1961 r.) zaczął być kojarzony ze sprawami wielkiej polityki – zarówno tej wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Są to przede wszystkim zbiory materiałów archiwalnych:

– „Giorgij Żukow. Stenogram październikowego plenum KC KPZS i inne dokumenty (1957 r.)”¹⁰;

⁵ Oficjalna strona CDAWOU: <http://tsdavo.gov.ua>.

⁶ G.K. Kruczukow, *Trudnye uroki. Razdumja bywszego partijnogo robotnika*, Kyjiw 2004, s. 61–69.

⁷ CDAHOU, f. 1, *Centralnyj Komitet Komunistycznoji Partiji Ukrainy 1917–1991 rr.*, op. 25, spr. 642. *Kopiji lystiw ta informacij do CK KPRS za pidpysom perszoho sekretarja CK Kompartiji Ukrainy 07.06.1972 r. – 25.12.1972 r.*, kart 188.

⁸ *Centralnyj derżawnyj archiw hromadśkich objednań Ukrainy...*, s. 45, 440.

⁹ *Ibidem*, s. 10.

¹⁰ *Giorgij Żukow. Stienogramma oktjabrskogo (1957 g.) plenum CK PSS i drugije dokumenty*, red. A.N. Jakowlew, oprac. W. Naumow i in., Moskwa 2001, ss. 820.

- „Nikita Chruszczow, 1964 r. Stenogramy plenum KC KPZS i inne materiały”¹¹;
- „Mołotow, Malenkow, Kaganowicz. 1957: Stenogram czerwowego plenum KC KPZS i inne dokumenty”¹²;
- „Stosunki narodowe na Ukrainie w XX w[ieku]”¹³;
- „Kierownictwo polityczne Ukrainy 1938–1989”¹⁴.
- „Prezydium KC KPZS 1954–1964. Protokoły posiedzeń. Stenogramy. Decyzje” (w 3 tomach)¹⁵.

Niedoceniane we współczesnych studiach historycznych i politycznych są materiały i stenogramy komunistycznych zjazdów partyjnych i plenów, szczególnie KPZS. Źródła te świadczą o pewnym duchu epoki, mogą być punktem wyjścia do analizy porównawczej zmian poglądów tego czy innego polityka (pod warunkiem oczywiście, że występował na tych forach), a także być niezbędne do określenia jego miejsca w społecznej hierarchii na pewnym etapie kariery. Szčerbyćkyj został wybrany na delegata dziewięciu zjazdów KPZS – od XIX do XXVII włącznie (1952–1986). Jest to z tego względu partia materiałów, które także powinny zostać wykorzystane podczas opracowywania jego biografii politycznej¹⁶.

Do bazy źródłowej można również zaliczyć artykuły i książki drukowane pod nazwiskiem Szčerbyćkiego, choć zgodnie z praktyką sowiecką były one zapewne jedynie przez niego redagowane. W takim wypadku podstawę materiału tworzyli pomocnicy pierwszego sekretarza i inni pracownicy, którzy byli zaliczani do najbliższych współpracowników wysoko postawionego komunistycznego funkcjonariusza partyjnego¹⁷. Jednakże wspomniane teksty nie dają całościowej wiedzy zarówno na temat Szčerbyćkiego jako polityka, jak i o jego osobowości, choć ich chronologia wskazuje pewne ideologiczne i ekonomiczne priorytety, odpowiadające ówczesnej koniunkturze politycznej Ukrainy w składzie ZSRS.

Wołodymyr Szčerbyćkyj w 1974 r., po dwóch latach od objęcia stanowiska pierwszego sekretarza KC KPU, wydał stuśsześćdziesięciostronicową książkę *Wychowuwaty*

¹¹ Nikita Chruszczow. 1964 g. Stienogrammy Plenumow CK KPSS PSS i drugije materiaty, oprac. A.N. Artizow i in., Moskwa 2007, ss. 576.

¹² Mołotow, Malenkow, Kaganowicz. 1957: Stienogramma ijuńskiego plenum CK KPSS PSS i drugije dokumenty, red. A.N. Jakowlew, Moskwa 1998, ss. 848.

¹³ Nacionalni widnosyny w Ukraini u XX st.: Zbirnyk dokumentiw i materialiw, red. M.I. Panczuk i in., Kyjiw 1994, ss. 560.

¹⁴ Politiczeskoje rukowodstwo..., ss. 544.

¹⁵ Prezydium CK KPSS 1954–1964. Czernowije protokolnyje zapisi zasiedanij. Stienogrammy. Postanowlennja: W 3-ch tt., red. A.A. Fursienko, t. 1: Czernowije protokolnyje zapisi zasiedanij, Moskwa 2004, ss. 1360; t. 2: Postanowlennja. 1954–1958, Moskwa 2006, ss. 1120; t. 3: Postanowlennja. 1959–1964, Moskwa 2008, ss. 1272.

¹⁶ Wnieoczerednoj XXI Sjezd Kommunistycznej Partii Sowietского Sojuza. 27 janwarja – 5 fiewrala 1959 goda: W 2-ch tt., t. 1, Moskwa 1959, ss. 592; t. 2, Moskwa 1959, ss. 616; XX Sjezd Kommunistycznej Partii Sowietского Sojuza. 14–25 fiewrala 1956 goda: Stienograficzeskij otczet: W 2-ch tt., t. 1, Moskwa 1956, ss. 640; t. 2, Moskwa 1956, ss. 560; XXII Sjezd Kommunistycznej Partii Sowietского Sojuza. 17–31 oktjabrja 1961 goda: Stienograficzeskij otczet: W 3-ch tt., t. 1, Moskwa 1962, ss. 608; t. 2, Moskwa 1962, ss. 608; t. 3, Moskwa 1962, ss. 592; XXIII Sjezd Kommunistycznej Partii Sowietского Sojuza. 29 marta – 8 apriela 1966 goda: Stienograficzeskij otczet: W 2-ch tt., t. 1, Moskwa 1966, ss. 640; t. 2, Moskwa 1966, ss. 672; XXIV Sjezd Kommunistycznej Partii Sowietского Sojuza. 30 marta – 9 apriela 1971 goda: Stienograficzeskij otczet: W 2-ch tt., t. 1, Moskwa 1971, ss. 600; t. 2, Moskwa 1971, ss. 594.

¹⁷ A.N. Jakowlew, *Omut pamiaty*, Moskwa 2001, s. 172.

**Od lewej na pierwszym planie: W. Szerbyckij i M. Gorbaczow
(lata osiemdziesiąte XX w.)**

widomych, aktywnych budźwiykiw komunizmu¹⁸. Miała ona za zadanie krytyczne omówienie ideologicznych zmian w USRS, które proponowali jego poprzednicy, m.in. P. Szelest, którego Moskwa *de facto* oskarżyła o narodowy komunizm. Kilka lat później, bo w 1977 r., Szerbyckij postanowił nie tylko przeanalizować XXV Zjazd KPZS¹⁹, który odbył się rok wcześniej (od 24 lutego do 5 marca), ale zademonstrował też swój stosunek do byłego pierwszego sekretarza KC KPU – Petra Szelesta. Wydał bowiem książkę *Radianska Ukrajina*²⁰, będącą wprost komentarzem do pracy Szelesta z 1970 r. – *Ukrajino nasza Radianska*²¹.

W 1978 r. Szerbyckij zdecydował, że jego dorobek twórczy w całości zasługuje na oddzielne wydanie. Opublikowano wówczas *Wybranyje promowy ta stateji*²² o obje-

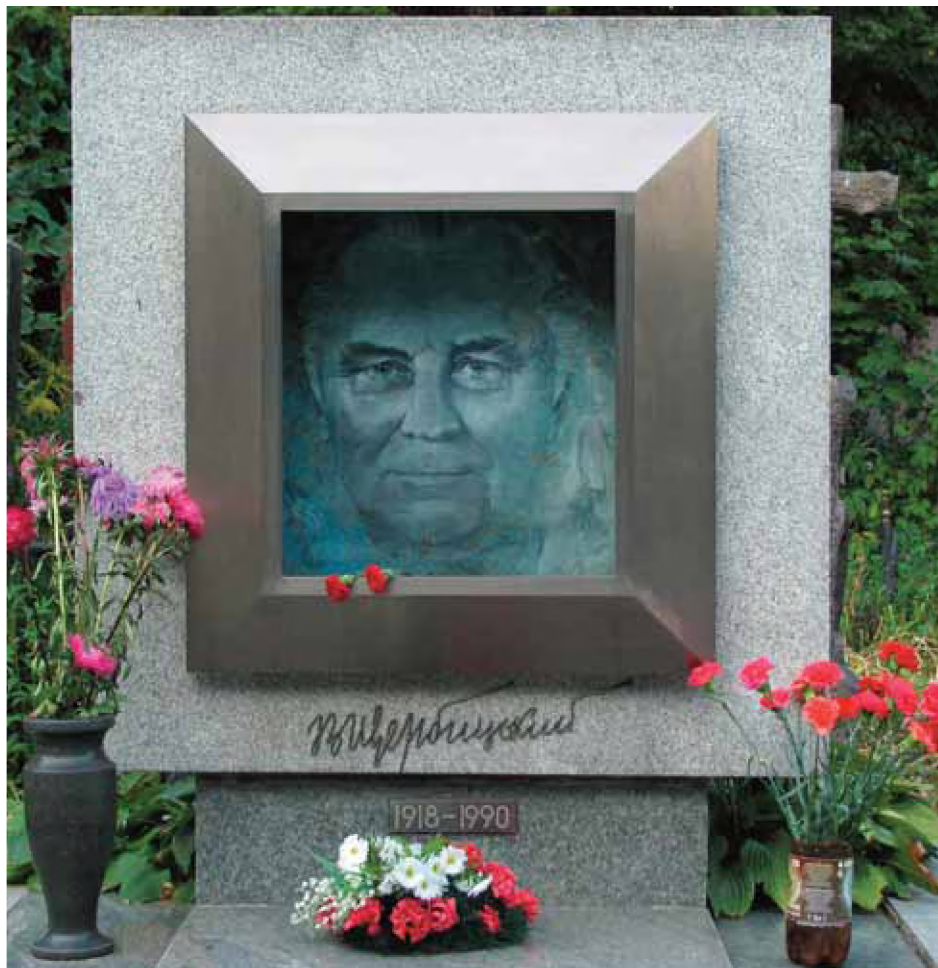
¹⁸ W.W. Szerbycki, *Wospitywat' soznatielnych, aktywnych stroitielej kommunizma*, Kijew 1974, ss. 160.

¹⁹ *Idem*, *Dwadcat' Piatyj Sjezd KPSS o sowierszenstwowanii socialisticzeskogo obraza żyzni i formirowanii nowego czelowieka*, Kyjiw 1977, ss. 253.

²⁰ *Idem*, *Sowietskaja Ukraina*, Kyjiw 1977, ss. 144.

²¹ P.J. Szelest, *Ukrajino nasza Radianska*, Kyjiw 1970, ss. 280.

²² W.W. Szerbycki, *Izbrannyje rieczy i statii*, Kijew 1978, ss. 624.

Nagrobek W. Szerbyčkyj na kijowskiej nekropolii (fot. współczesna)

tości ponad 600 stron. Równoległe opublikował też pracę *Owołodiwat' lenińskim stilem roboty*²³. W ciągu następnych pięciu lat wyszła ostatnia wielka książka Szerbyčkyj *Naukowo-techniczny prohres – turбота partijnaja*²⁴, która według prezesa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy Borysa Patona „odegrała nie byle jaką rolę w zasadniczych kwestiach udoskonalenia fabryk, opracowania i zastosowania nowych technologii”²⁵. Rzeczywistość ekonomicznego rozwoju USRS w drugiej połowie lat osiemdziesiątych nie zawsze jednak potwierdza tę opinię. Charakterystyczne jest to, że wszystkie wyżej

²³ *Idem*, *Owładiawat' lenińskim stilem roboty*, Kyjiv 1978, ss. 296.

²⁴ *Idem*, *Naučno-tiechničeskiy progres – zabota partijnaja: iz opytas roboty partijnych organizacij Ukrainy po osuszczestwleniju rieszenij XXVI Sjezda KPSS*, Kyjiv 1983, ss. 398.

²⁵ B. Paton, *Znakowa figura. Wołodymyr Szerbyčkyj: spohady suchasnykiw*, red. W.F. Wozianow, W.K. Wróblewskyj, J.N. Jelczenek, B.W. Iwanenko, Kyjiv 2003, ss. 27.

wymienione książki politycznego lidera sowieckiej Ukrainy zostały opublikowane w języku rosyjskim.

W tym wypadku biurokratyczna specyfika stylu oficjalnych dokumentów z okresu sowieckiego (szczególnie jego ostatniego, nazywanego „breżniewowskim”), m.in. dokumentów archiwalnych, materiałów zjazdów, tekstów podpisanych przez komunistycznych funkcjonariuszy partyjnych, jest taka, że z pewnością lepiej można zrozumieć „literę”, a nie „ducha” epoki.

Warto również dodać, że oprócz protokołów posiedzeń Biura Politycznego i pozostałych organów partyjnych czy administracyjnych oficjalnymi dokumentami, które można wykorzystać, są materiały o charakterze wspomnieniowym. Do poznania historii Ukrainy późnego okresu sowieckiego (1970–1980), a w szczególności postaci Szczerbyckiego, istotnego znaczenia nabierają źródła specjalnego pochodzenia, przede wszystkim wspomnienia i liczne wywiady. Na szczęście są one dzisiaj już w większości opracowane. O ile według badaczy wspomnienia w kreśleniu szerokich socjalno-ekonomicznych obrazów i opisywaniu masowych ruchów społecznych mogą służyć jako drugo- i trzeciorzędne źródła, to do napisania biografii i odtworzenia politycznej historii kraju w wielu przypadkach można je uznać za materiały o charakterze podstawowym. Jednak to już temat na oddzielną publikację²⁶.

STRESZCZENIE

Autor omawia źródła archiwalne, edycje dokumentów i wspomnień dotyczące biografii i kariery politycznej I sekretarza KC KPU w latach 1972–1989 Wołodymyra Szczerbyckiego (1918–1990). Należał on do tej grupy działaczy Związku Sowieckiego, których w postsowieckiej historiografii i literaturze popularnonaukowej zwykle przyjęło się nazywać „breżniewowską drużyną/zespołem” – od nazwiska sekretarza generalnego KC KPZS Leonida Breżniewa, lub „klanem dniepropietrowskim” – ponieważ trzon sowieckiej nomenklatury w latach 1970–1980 stanowili działacze pochodzący z Dniepropietrowska. Jego kariera polityczna trwała niemal równo 43 lata. Autor szczegółowo omawia zbiory Centralnego Państwowego Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy (CDAHOU), Centralnego Archiwum Państwowego Wyższych Organów Władzy i Zarządu Ukrainy (CDAWOU), edycje dokumentów, materiały i stenogramy ze zjazdów partyjnych i posiedzeń Biura Politycznego dotyczące Szczerbyckiego. Do bazy źródłowej dotyczącej ww. tematu zalicza także artykuły i książki drukowane pod nazwiskiem Szczerbyckiego.

Słowa kluczowe: Wołodymyr Szczerbyckij, Leonid Breżniew, Komitet Centralny Komunistycznej Partii Ukrainy, Komitet Centralny Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego, Centralne Państwowe Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy, Centralne Archiwum Państwowe Wyższych Organów Władzy i Zarządu Ukrainy, Dniepropietrowsk.

²⁶ O.A. Jakubeć, *Memuary ta interwju jak dżerela wywczennja biohrafiji W.W. Szczerbyćkoho*, „Naukowyj Czasopys Nacionalnoho Pedahohicznoho Uniwersytetu im. M. Drahomanowa”, Seria 6. Historyczni nauky: Zbirnyk naukowych prac, Wypust 11, Kyjiw 2014, s. 270–281.

SUMMARY

An author discusses the archival sources, editions of the documents and memories concerning the biography and political career of Wołodymyr Szczerbyčkyj, the First Secretary of the Central Committee of the Polish United Workers' Party during the period from 1972 to 1989. He belonged to the group of the Soviet Union activities that used to be referred to in the post-Soviet historiography and popular scientific literature as 'the Brezhnev team' – after the name of Leonid Brezhnev, the General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Soviet Union or 'the Dnipropetrovsk clan' – as the activists coming from Dnipropetrovsk constituted the core of the Soviet nomenclature. His political career lasted exactly for 43 years. The author discusses the collections of the Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (CDAHOU), Central State Archive of the Higher Organs of Government and Administration of Ukraine (CDAWOU), editions of the documents, materials and transcripts from the party congresses and sessions of the Political Committee regarding Szczerbyčkyj. He also qualifies articles and books published under the name of Szczerbyčkyj to the source database concerning the above-mentioned subject.

Key words: Wołodymyr Szczerbyčkyj, Leonid Brezhnev, Central Committee of the Communist Party of Ukraine, Central Committee of the Communist Party of Soviet Union, Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Central State Archive of the Higher Organs of Government and Administration of Ukraine, Dnipropetrovsk.

Ivane Dżachua, Władimir Łuarsabiszwili, Omar Tuszuraszwili

(Archiwum MSW Gruzji)

ARCHIWUM MSW GRUZJI – PRZESZŁOŚĆ, TERAŹNIEJSZOŚĆ I PRZYSZŁOŚĆ*

Komisję Nadzwyczajną (Czeka) Gruzji, której tymczasowym przewodniczącym został Georgij Elisabedaszwili, utworzono 26 lutego 1921 r. na polecenie Rewkomu. W marcu 1921 r. postanowieniem Prezydium Komisji Nadzwyczajnej Gruzińskiej SRS został powołany Oddział Rejestracyjno-Archiwistyczny, który miał za zadanie zbieranie i przechowywanie materiałów kompromitujących „element niebezpieczny” i licznych „wrogów” wykrytych przez specjalną komisję. Oddział ten zatrudniał 30 etatowych pracowników¹. W latach 1921–1990 w magazynach 10. Wydziału byłego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Gruzji znajdowało się 230 000 jednostek archiwalnych.

1. Archiwum byłego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB)

W Archiwum KGB Gruzji jest przechowywanych wiele ważnych i interesujących dokumentów, m.in. dotyczących powstania w okresie 1922–1924 Gruzińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej, wydarzeń tbiliskich w dniu 9 marca 1956 r., tzw. sprawy mingrelskiej, ruchu dysydenckiego, zimnej wojny i innych. Z zespołów Archiwum KGB Gruzji warto szczególnie zwrócić uwagę na zespoły nr.: 1, 6, 8 i 12. W zasobie archiwum znajdują się również akta postępowań karnych wszczynanych w większości przypadków z przyczyn politycznych. Zarzuty były stawiane głównie w oparciu o artykuły 58.10 (agitacja antysowiecka i propaganda) i 58.11 (przestępczość zorganizowana). Sądono

* W tłumaczeniu tekstu użyto pojęcia „zespół”, które nie odpowiada ściśle polskiemu terminowi „zespół archiwalny” w rozumieniu całości organicznie powiązanych materiałów archiwalnych ustrojowo odrębnego twórcy, lecz stosowanemu w archiwistyce sowieckiej terminowi „fond”, pamiętając, że fond mógł być wyodrębniony według różnych kryteriów.

¹ Jednymi z pierwszych zarejestrowanych materiałów archiwalnych są dokumenty postępowania karnego wszczętego przeciwko Rażdenowi Mirianaszwilemu i innym, oskarżonym o ukrywanie żywności. Z siedmiu oskarżonych trzech skazano na najwyższy wymiar kary – rozstrzelanie. Wyrok wykonano następnego dnia.

także za zdradę ojczyzny, szpiegostwo, bezprawne przekraczanie granicy, kontrabandę, nielegalne transakcje walutowe, fałszowanie dokumentów itp.

2. Archiwum Milicji Sowieckiej

Zgromadzone są tu przede wszystkim akta postępowań o charakterze niepolitycznym oraz akty normatywne MSZ, spisy eszelonów przesiedleńców lat 1941–1951, akta specjalnych przesiedleńców itp.

3. Archiwum Partyjne (Komunistycznej Partii Gruzjińskiej SRS)

Uchwałą Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) Gruzji z 24 czerwca 1922 r. powołano Komisję Historii Partii, której zadaniem było zbieranie, opracowywanie, przechowywanie i publikowanie dokumentów dotyczących historii organizacji komunistycznych w Gruzji². Na pierwszym posiedzeniu tego gremium, 14 stycznia 1923 r., podjęto decyzję o rozpoczęciu wydawania miesięcznika historycznego „Rewolucyjna Letopis” („Kronika Rewolucyjna”). Komisja zwróciła się do starych rewolucjonistów i robotników z prośbą o zebranie i przekazanie jej wszystkich posiadanych dokumentów historycznych. Na końcu każdego numeru czasopisma, w rubryce „Partarchiw” („Archiwum partii”), publikowano dokumenty dotyczące historii organizacji partyjnych w Gruzji. Komisja utrzymywała również kontakty z lokalnymi organizacjami i poszczególnymi rewolucjonistami, od których otrzymywała materiały dotyczące historii ruchu rewolucyjnego i organizacji partyjnych w Gruzji. Część tych dokumentów była publikowana w miesięczniku, pozostałe przechowywano w archiwum komisji.

W styczniu 1928 r. z inicjatywy Komisji Historii Partii została w Tbilisi otwarta filia Stowarzyszenia Starych Bolszewików. Od połowy 1929 r., na polecenie Instytutu im. Lenina przy KC Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików), Instytut Historii Partii przy KC KP(b)G zgodnie ze statutem i instrukcjami zatwierdzonymi przez KC WKP(b) prowadził prace organizacyjne w celu stworzenia jednego archiwum partyjnego. W 1933 r. w alei Szoty Rustawelego w Tbilisi został wmurowany kamień węgielny pod budynek Instytutu „Imieli” (Instytut Marksizmu-Leninizmu), którego budowę ukończono cztery lata później. Od tego czasu aż do 2007 r. w tym budynku znajdowało się Archiwum Partyjne.

Zgodnie z rozporządzeniem Biura Organizacyjnego KC WKP(b) z 2 grudnia 1939 r. i na podstawie uchwały Biura Politycznego KC KP(b)G (protokół nr 150, pkt 42) Obwodowy Komitet Partyjny Abchazji, Adżarii i Południowej Osetii zaproponował utworzenie obwodowych archiwów partyjnych z zespołami archiwistów. Ważną częścią wspomnianej uchwały było zalecenie ustalania z Instytutem Marksa-Engelsa-Lenina-Stalina przy KC Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego kwestii związanych z publikacją wyników badań i edycji dokumentów dotyczących historii partii.

Archiwum Partyjne, którego zbiory były stale uzupełniane, nie było dostępne dla szerokiego kręgu badaczy i tylko nieliczni naukowcy mogli korzystać ze ściśle określonych materiałów. W czasie prezydentury M. Gorbaczowa sytuacja się zmieniła i na całym obszarze Związku Sowieckiego zaczęto powszechnie udostępniać badaczom dokumenty. W wyniku walk prowadzonych w czasie wojny domowej w latach 1991–1992 Archiwum

² Archiwum MSW Gruzji (II), z. 14, opis 1, akta nr 192, s. 607.

Partyjne Gruzji było zagrożone zniszczeniem. W jego uratowaniu pomogły śmiałe działania pracowników, którzy stawiali opór w trakcie ataków zbrojnych. Trudna sytuacja gospodarcza spowodowała, że wkrótce budżet archiwum został zajęty, placówka straciła pracowników, a dokumentom groziło zniszczenie. W tym samym czasie został zlikwidowany także Instytut Marksizmu-Leninizmu.

Uchwałą Prezydium Rady Najwyższej Republiki Gruzji z 11 czerwca 1991 r.³ spełniono jednak żądanie pracowników byłego „Imieli” dotyczące wydzielenia archiwum z KC KP Gruzji. Przy Radzie Najwyższej powołano Centrum Ludowej Historii i Teorii Politycznej, które rok później przyjęło nazwę: „Instytut Budowy Demokracji i Politologii” (uchwała Rady Państwa Republiki Gruzji z 22 czerwca 1992 r.)⁴. Instytut, w którego skład wchodziły archiwum i biblioteka naukowa, przetrwał tylko cztery lata. Zlikwidowano go Uchwałą nr 223-11S Parlamentu Gruzji z 15 maja 1996 r. i Rozporządzeniem nr 558/1 przewodniczącego Parlamentu Gruzji z 17 maja 1996 r.⁵ Archiwum, biblioteka i wyposażenie likwidowanej placówki zostały przekazane do Archiwum Prezydenckiego na mocy Postanowienia nr 673 prezydenta Gruzji z 14 października 1996 r. i Uchwałą nr 461-I Parlamentu Gruzji z 29 października 1996 r.

Ostatecznie w oparciu o Rozporządzenie nr 150 prezydenta Gruzji z 5 kwietnia 2007 r. Archiwum Partyjne zostało przekazane do Zarządu Archiwów MSW. Trzy lata później jego zasób archiwalny został uzupełniony o:

- 670 książek z biblioteki „Imieli”,
- 198 pakietów gazet z Biblioteki Publicznej m. Tbilisi,
- 361 j.a., na które złożyły się protokoły posiedzeń Biura Lenteckiego Komitetu Rejonowego.

Obecnie Archiwum Partyjne jest jednym z największych w Gruzji. Znajduje się w nim 8300 zespołów archiwalnych, które stanowią bezcenny materiał do badania historii partii i życia w komunistycznym kraju. W 2007 r. pracownicy Archiwum MSW opracowali ponad 2 mln jednostek przechowywanych w jednym z budynków ministerialnej sieci archiwów w dzielnicy Tbilisi – Muchiani. W magazynie Archiwum Partijnego zostały przeprowadzone mikrobiologiczne badania laboratoryjne, regularnie dokonywane są też dezynfekcje pomieszczeń. Akta są przechowywane zgodnie z aktualnymi wymaganiami, a uszkodzone materiały podlegają konserwacji i restauracji.

W czasie wydarzeń tbiliskich w latach 1991–1992 duża część archiwów KGB i MSW Gruzji została zniszczona. Budynki zarówno administracji MSW, jak i KGB (znajdowały się obok siebie) całkowicie spłonęły, a zagładzie uległo wiele zespołów archiwalnych.

Wśród zniszczonych materiałów archiwalnych można wyróżnić (lista niepełna):

- dokumentację personalną byłych pracowników KGB Gruzji – ponad 22 000 tomów;
- akta spraw tajnych – ponad 7000 tomów;
- notatki podsumowujące, karty, raporty i inne dokumenty otrzymane z KGB ZSRS w latach 1921–1990 – ponad 70 tomów;
- protokoły przesłuchań świadków, rejonowych sekretarzy partii komunistycznej i osób odpowiedzialnych, dotyczących tzw. sprawy mingrelskiej – 20 tomów;

³ *Ibidem*, z. 8, opis 24, akta nr 1, s. 1.

⁴ *Ibidem*, z. 8, opis 24, akta nr 6, s. 1.

⁵ *Ibidem*, z. 8, opis 24, akta nr 67, s. 1–2.

- materiały dotyczące organizacji mienszewików działających w Gruzji w latach 1921–1937;
- dokumentację dotyczącą organizacji trockistów działających w Gruzji w latach 1921–1939;
- materiały i akta z państwowej kontroli i filtracji jeńców wojennych okresu II wojny światowej – 45 000 tomów;
- materiały przechwycone (zarekwirowane), listy i teczki osobowe – ponad 40 000 tomów;
- dokumentację zawieszonych spraw karnych osób zrehabilitowanych – ponad 48 000 j.a.;
- akta spraw karnych – ponad 17 000 j.a.;
- materiały z kontroli i akta repatriantów – ponad 2000 j.a.;
- akta dotyczące rejestracji operacyjnej, przedstawiające wartość operacyjno-historyczną – ponad 1300 j.a.;
- materiały specjalne – ponad 3000 j.a.;
- materiały odnoszące się do wydarzeń z 9 marca 1956 r. – 12 tomów;
- akta dotyczące powstania gruzińskich jeńców przeciwko Niemcom na wyspie Texel w czasie II wojny światowej.

W styczniu 1992 r. ocalałe akta z Archiwum KGB zostały czasowo umieszczone w budynku Państwowego Archiwum Gruzji. Na potrzeby przechowywania tych materiałów kierownictwo Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego na przełomie kwietnia i maja 1995 r. wydzieliło powierzchnię w budynku naukowo-technicznym „Moduli”. Po połączeniu MBP z MSW w 2005 r. zabezpieczono (analogicznie do materiałów KGB) uratowane z pożaru akta z Archiwum MSW, w tym m.in. spisy eszelonów przesiedleńców z lat 1941–1951, akta specjalnych przesiedleńców i akty normatywne MSW oraz akta dochodzeń. W tym samym roku prokuratura Gruzji przekazała 3324 akta nadzoru prokuratorskiego, w tym te odnoszące się do dochodzeń z lat trzydziestych XX w.

W 2005 r. rozpoczął się proces odbudowy i wstępnej restauracji materiałów archiwalnych znajdujących się w szczególnie złym stanie. Te niezwykle trudne, żmudne i czasochłonne prace zostały przeprowadzone przez pracowników archiwum i zaproszonych ekspertów. Rok później rozpoczęto proces komputeryzacji systemu wyszukiwania materiałów archiwalnych.

Struktura archiwum

Obecnie Archiwum MSW Gruzji składa się z trzech wydziałów i dwóch grup roboczych:

Wydział I – archiwum bezpieczeństwa państwowego i sowieckiej milicji. Przechowywane są w nim akta byłych archiwów Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Gruzji i Milicji Sowieckiej.

Zespół nr 1. Zgromadzone są w nim akty normatywne: rozkazy, instrukcje, postanowienia (protokoły posiedzeń), wydane przez przywódców Komisji Nadzwyczajnej (CzeKa) ZSRS, Państwowego Zarządu Politycznego (GPU), Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) i ministra spraw wewnętrznych (MSW). Zespół zawiera 1134 tomy z klauzulami: ściśle tajne, tajne, nietajne. Akty normatywne z lat

1917–1990 (dokumenty z 1921 r. nie zachowały się) dotyczą wielu zagadnień i zawierają informacje o:

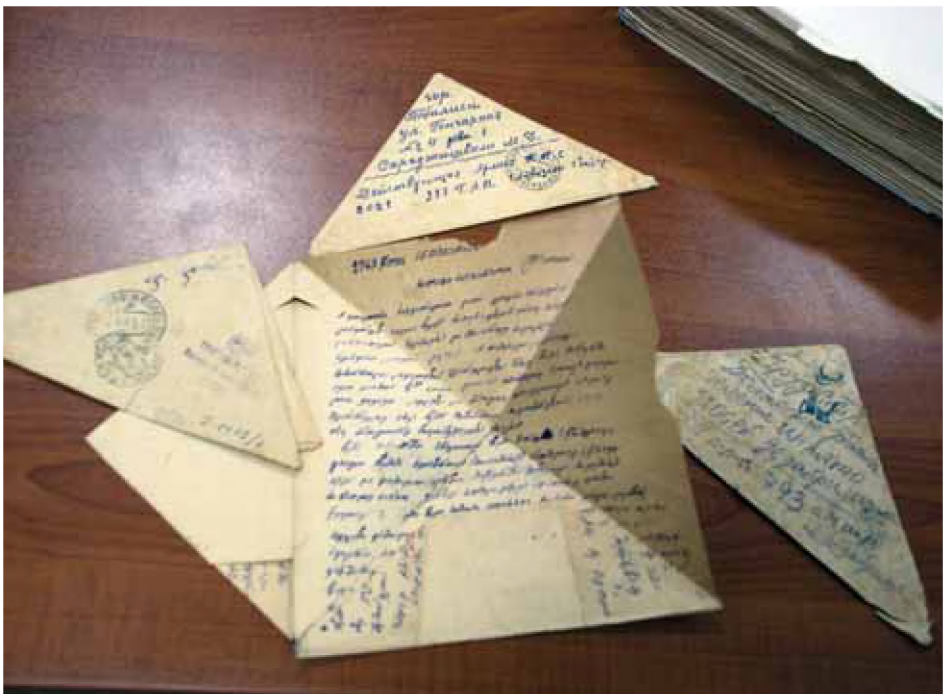
- składach osobowych;
- walce ze szpiegostwem, bandytyzmem, grabieżami, spekulacjami, kontrabandą, alkoholizmem i in.;
- agenturze, transporcie, przechowywaniu broni i kosztowności;
- dyscyplinie wewnętrznej, wypełnianiu rozkazów i postanowień, rozpatrywaniu spraw przez sąd wojenny, konfiskacie i rekwirowaniu, obronie granic państwowych, cenzurze w państwowych i prywatnych teatrach, wyjazdach za granicę, własności dyplomatycznej i poczcie, służbie kurierskiej, tajnym prowadzeniu dokumentacji, wydawaniu gazet, zatrudnieniu i konspiracji, kontaktach z cudzoziemcami, działalności Państwowego Zarządu Politycznego (GPU), udzielaniu kredytów, wysyłce tajnej korespondencji, rozpatrywaniu wniosków, statystyce więźniów, wydawaniu wiz dyplomatycznych i tranzytowych, organizacji wydarzeń sportowych, rozmieszczeniu osób w obozach koncentracyjnych, wydawaniu ocen finansowych, zakazie fotografowania w jednostkach wojskowych, ustawie o służbie wojskowej, przechowywaniu literatury, prawach urzędów konsularnych, statucie inspekcji sanitarnej, sprzedaży koni, zawartości specjalnej szkółki, wjeździe i wyjeździe cudzoziemców z ZSRS, odciskach palców elementu przestępczego, regułach filtrowania osób, chronieniu tajemnicy państwowej, wykonywaniu zadań operacyjnych i innych.

Zespół nr 6 (akta z dochodzeń). Znajdują się w nim akta spraw karnych wszczętych w latach 1919–1989 przez przywódców Komisji Nadzwyczajnej (CzeKa) ZSRS, Państwowego Zarządu Politycznego (GPU), Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD), Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) i ministra spraw wewnętrznych (MSW). Zespół zawiera 20 000 tomów. Ponad połowa rozpatrywanych spraw została wszczęta z przyczyn politycznych, a podejrzanym przedstawiano zarzuty na podstawie artykułów 58.10 (agitacja i propaganda zawierające wezwanie do obalenia władzy sowieckiej) i 58.11 (działalność skierowana na przygotowanie lub popełnienie przestępstwa). Osoby podlegające postępowaniom karnym były również sądzone za:

Nazwa	Numer artykułu kodeksu karnego
zdrada ojczyzny	58.1 (a i b)
szpiegostwo	58.6
szkodnictwo	58.7
akty terrorystyczne	58.8
bezprawne przekroczenie granicy	84
kontrabanda	58.24
bezprawne operacje walutowe	58.27
falszowanie dokumentów	58.22
spekulacje	142

List z miejsca przesiedlenia (Archiwum MSW Gruzji)

List z frontu II wojny światowej (Archiwum MSW Gruzji)

W zespole spraw karnych zgromadzono także materiały sprzed okresu sowietyzacji Gruzji, sprawy wszczęte jeszcze przez 9. i 11. Armię Rosji. Są to unikatowe dokumenty zarówno pod względem treści, jak i załączonych fotografii czy osobistej korespondencji. W zespole są przechowywane także akta dotyczące powstania z 1924 r. (zwanego „przygodą 1924 roku”). Informacje o nim są rozsiane w materiałach z lat 1925–1927 i zawiera je około 4100 j.a.

Jeden z największych działów Archiwum Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego stanowią materiały dotyczące represji w latach 1937–1938 – w przybliżeniu 4180 j.a. Licznie reprezentowane są także akta postępowań karnych wszczętych w czasie II wojny światowej, przede wszystkim z art. 58.1 (zdrada ojczyzny) Kodeksu karnego, w wyniku których wydawano wyroki pozbawienia wolności aż do 25 lat. Jak wynika z informacji otrzymanej od członka rodziny osoby oskarżonej o zdradę, w takich przypadkach postępowaniem sądowym obejmowano również krewnych przestępcy. Do tego okresu odnoszą się też tzw. sprawy emigranckie, które toczyły się po reemigracji do ZSRS (1951–1956) członków rządu niepodległej Gruzji i ich zwolenników.

Z postępowań karnych lat siedemdziesiątych XX w. należy zwrócić uwagę na sprawy dotyczące ruchu dysydenckiego i stworzenia Związku Helsińskiego. Dają one wyraźny obraz sytuacji społeczno-politycznej kraju. Z lat osiemdziesiątych szczególnie interesująco przedstawia się z kolei sprawa nr 8309 (22 tomy) dotycząca uprowadzenia samolotu.

Zespół nr 8 (protokoły posiedzenia Zakaukaskiej CzK, Zakaukaskiego GPU, CzK, GPU, NKWD, Zakaukaskiego NKWD). Ponieważ w Tbilisi ulokowało się centrum zakaukaskich organów politycznych i prawnych, w zespole znalazły się protokoły posiedzeń Komisji Nadzwyczajnej Zakaukaskiej SRS (Zakaukaska CzK, w tym protokoły CzK Armeńskiej SRS i Azerbejdżańskiej SRS), Zakaukaskiego Państwowego Zarządu Politycznego (Zakaukaski GPU), Komisji Nadzwyczajnej Gruzińskiej SRS (CzK), Państwowego Zarządu Politycznego Gruzińskiej SRS (GPU), Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD), a także listy wysiedlonych i osiedlonych, protokoły posiedzeń republikańskiej Komisji ds. Walki z Kontrewolucją.

Zespół zawiera 491 j.a. z lat 1921–1955, w tym materiały:

- Komisji Nadzwyczajnej Gruzińskiej SRS (CzK, 1921–1926) – razem 13 j.a. zawierających protokoły posiedzeń komisji, prezydium, kolegium sądowego;
- Państwowego Zarządu Politycznego Gruzińskiej SRS (Gruzińskiego GPU, 1927–1934) – razem 116 j.a.: protokoły posiedzeń, protokoły posiedzeń specjalnych, materiały i spisy wysiedlonych kułaków;
- Zakaukaskiego Głównego Zarządu Politycznego (Zakaukaskiego GPU) – razem 164 j.a.: protokoły posiedzeń i wyciągi, protokoły posiedzeń kolegiów, kolegium sądowego;
- Zakaukaskiego Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (Zakaukaskiego NKWD, 1934–1938) – razem 133 protokoły (każdy o objętości około 460–500 stron) posiedzeń trójki, protokoły posiedzeń milicyjnej trójki;
- Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych Gruzińskiej SRS (Gruzińskiego NKWD, 1937–1938) – 122 protokoły z 1937 r. (osądzonych 21 108 osób, z czego rozstrzelano 10 564) oraz 52 protokoły posiedzeń ludowej trójki z 1938 r. (osądzono 44 osoby).

W latach 1934–1938 rząd sowiecki rozpoczął w Gruzji masowe represje. O losach ludzi decydowały tzw. trójki (kułackie, ludowe i milicyjne). Osobom „podejrzany” najczęściej stawiano zarzuty polityczne, oskarżano je o agitację antysowiecką, przestępstwa